

Małgorzata Rzeszutko

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5416-3724>

e-mail: malgorzata.rzeszutko-iwan@poczta.umcs.lublin.pl

Hybrydowe formacje dyskursywne – na przykładzie analizy stenogramów nagrań prac komisji śledczej

Hybrid discursive formations – a case study of an investigative commission meeting transcripts

Abstrakt

Celem artykułu jest ukazanie, iż wypowiedzi pojawiające się w ramach prac komisji śledczej stanowią kontaminację gatunkowych cech wywiadów i przesłuchań sądowych, a zatem prezentują nowy typ hybrydowych formacji dyskursywnych. Badane wypowiedzi funkcjonują w przestrzeni publicznej zarówno w jej wymiarze instytucjonalnym, jak i masowym. Osadzenie działań komisji śledczej w ramach porządku kodeksowego (przysięga, powoływanie się na punkty, paragrafy kodeksu itp.) przywołuje konteksty jurysdykcyjne, zaś pozajęzykowe determinanty typu: sytuacja nagrywania, obecność telewizji, transmisja na żywo, charakter uczestników – ważne osoby ze świata polityki, życia publicznego, oraz cechy językowe (np. swoboda wypowiedzi, sposób zadawania pytań, sposób udzielania odpowiedzi) odsyłają do poetyki wywiadu. Zestandaryzowane formy interakcji (formuły, spetryfikowane zwroty) współwystępują z wypowiedziami autopromocyjnymi, typowymi dla wywiadu. Analizowany materiał reprezentuje współczesny dyskurs postmodernistyczny, cechujący się dynamiką, prowokacyjnością, kreatywnością, otwartością, „zmieszaniem” gatunkowym, zacieraniem granic między przestrzenią publiczną a prywatną. Multisemiotyczny charakter, modyfikacja klasycznego nadawczo-odbiorczego układu ról, wzmożona perswazyjność i interaktywność przekazu wskazują na zachodzącą zmianę dyskursywną i zmianę społeczną. Wypowiedzi pojawiające się w ramach prac komisji śledczej cechuje jurysdykcyjne osadzenie proceduralne oraz występowanie teatralnego naddatku i medialnego show, to kontaminacja gatunkowa, hybrydowa formacja dyskursywna.

Słowa kluczowe: dyskurs, hybrydowa formacja dyskursywna, kontaminacja gatunkowa, multisemiotyczność, złożoność

Abstract

The aim of the article is to show that utterances appearing during an investigative commission's work constitute a contamination of the generic features of interviews and court hearings, and therefore present a new type of hybrid discursive formations.

The examined utterances function in the public space both in its institutional as well as mass dimensions. The fact that the activities of an investigative commission are based on the code order (an oath, citing points and paragraphs of the code, etc.) evokes jurisdictional contexts. On the other hand, extralinguistic determinants such as recording, presence of television crews, live broadcasting, the character of participants (important people from the world of politics, public life), as well as certain linguistic features, e.g. freedom of expression, the way of asking questions and answering them, refer to the poetics of the interview. Standardized forms of interaction (formulas, petrified phrases) coexist with self-promotional statements typical of interviews. The analysed material represents a contemporary postmodern discourse, characterized by dynamics, provocation, creativity, openness, "mixing" genres, blurring the boundaries between the public and the private space. The multisemiotic character, modification of the classic system of role distribution with a sender and a receiver, increased persuasiveness and interactivity of the message all point to the discursive and social change that is taking place. Utterances which appear as part of investigative commission's meetings are characterized by jurisdictional procedural embedment and the occurrence of theatrical addition and show typical of the media. The constitute a genre contamination, a hybrid discursive formation.

Key words: discourse, hybrid discursive formation, genre contamination, multisemioticity, complexity

Rzeczywistość podlegająca nieustannym dynamicznym przeobrażeniom wpływa na modyfikację konwencji i stylów komunikacyjnych, tworząc nowe modele zachowań komunikacyjnych, typowe dla nowych sytuacji i zdarzeń społecznych. Złożoność, kumulacja oraz przyspieszenie wszelkich obserwowanych zmian wynika ze splotu skomplikowanych zależności między poznaniem, naturą, technologią etc. Fakt ten wskazuje zatem na nieograniczony potencjał mających miejsce przeobrażeń. Dla przekształceń nieustannie zachodzących na naszych oczach znaczenie języka pozostaje nie do przecenienia. Jednocześnie wymiar językowy i społeczny jawią się jako nierozdzielne części, stanowiąc określony dyskurs¹, rozumiany jako dziedzina ludzkiej aktywności społeczno-językowej. „Zinstytucjonalizowany rytuał społeczno-językowy” (Grzmil-Tylutki 2009: 90), jakim jest dyskurs, obejmuje więc wszystkie zachowania (werbalne i niewerbalne), typowe, powtarzalne, wspólne dla danej kultury. Relacje podmiotowe, czasowe, szeroko rozumiany kontekst, właściwa semantyka, tematyka, ideologia współtworzą określoną przestrzeń dyskursywną i pozostają jej integralnymi elementami. W niniejszym artykule przyjęto metodologiczną opcję analizy dyskursu, odwołującą się do spuścizny filozoficznej Michela Foucaulta, a przede wszystkim bazującą na założeniach Francuskiej Szkoły Analizy Dyskursu, jak również Krytycznej Analizy Dyskursu.

¹ Na temat szkół i podejść badawczych zajmujących się analizą dyskursu w różnych tradycjach językowych por. np. Fairclough 1993, 1995; Beaugrande 1997; Foucault 2002b; Gajda 2004; Duszak, Fairclough red. 2008; Dijk van 2009; 2014; red. 2001; Loewe 2014; Rzeszutko-Iwan 2015: 47–62; Czachur, Dreesen 2018; Żydek-Bednarczuk 2016, 2019.

Socjokognitywne ujęcie dyskursu jako działania społecznego mocno akcentuje wyrazistą w komunikacji masowej zmianę społeczno-dyskursywną, która uzasadnia pojawianie się nowych formacji dyskursywnych, a także wpłynęła i nadal wpływa na daleko posuniętą otwartość gatunkową tychże formacji. Hybrydyczność, czyli łączenie elementów uznanych za odrębne i samoistne na podstawie relacji adaptacji, współzależności etc., a tym samym niwelowanie granic jako takich, „zmieszanie gatunkowe” jawią się jako jedna z konsekwencji tego postmodernistycznego przeobrażenia².

Gatunek ujmowany jest zatem w niniejszym artykule w kategoriach konwencji kulturowej, ściśle uzależnionej od parametrów społeczno-historyczno-etycznych, ważnych dla określonego społeczeństwa. Przy czym należy wskazać, że w literaturze przedmiotu pojmowany jest również jako kategoria komunikacyjna, poznawcza, historyczna, stylistyczna, formotwórcza, porządkująca. Równoległe z pojęciem gatunku funkcjonuje także określenie *nowe praktyki językowe*. „Praktyki te są historycznie zmienne [...] Na naszych oczach powstają nowe praktyki językowe związane z nowymi zawodami, jakie się pojawiły w okresie zmiany ustrojowej [...] Związane są one z całymi branżami, [...] czy nowymi zjawiskami społecznymi, politycznymi, ekonomicznymi” (Bakuła 1994: 233–234), np. komisje śledcze. Przytoczone określenie *nowe praktyki językowe* presuponuje jednak labilność kompozycyjną. Nie może być zatem traktowane jako synonim gatunku lub odmiany gatunkowej³.

Celem artykułu jest ukazanie, iż wypowiedzi pojawiające się w ramach prac komisji śledczej stanowią kontaminację gatunkowych cech wywiadów i przesłuchań sądowych, a zatem stanowią nowy typ hybrydowych formacji dyskursywnych.

Podstawę materiałową stanowią stenogramy⁴ z posiedzenia Komisji Śledczej do zbadania ujawnionych w mediach zarzutów dotyczących przypadków korupcji podczas prac nad nowelizacją ustawy o radiofonii i telewizji

² Hybrydyczność podkreśla znaczenie całościowości, to zastąpienie myślenia „either/or” myśleniem „not only but also”. Hybrydowość zjawisk kulturowych, społecznych, organicznych, biologicznych, ideologii, hybrydy, np. gatunków literackich (barokowe, romantyczne), filmowe, mieszanki gatunkowe w przyrodzie (transfer genetyczny, mechanizmy ewolucyjne u wirusów, bakterii, roślin i zwierząt) to kategorie ciągle otwarte, czekające na nowe odkrycia i nowe ustalenia; zob. m.in. Kraidy 2005; Piekot 2006; Duszak 2012: 21–22; Chadwick 2013; Rzeszutko-Iwan 2015; Lisowska-Magdziarz 2019.

³ Por. przegląd literatury przedmiotu nt. ujęć gatunku oraz wielości terminologicznej, por. Gajda 1993; Bauer, 2000; Rzeszutko 2003: 181–197; Witosz 2005: 13–15, 2009a i 2009b; Grzmil-Tylutki 2007; Ptaszek 2015; Rzeszutko-Iwan 2015: 69–75; Godzic, Koziół, Szyłko-Kwas (red.) 2015; Ślawska 2017; Wojtak 2004, 2008: 134–136, 2019: 25–133.

⁴ Badanie stenogramów uzasadnia rezygnację z analiz aspektu wizualnego prac komisji. Szeroki opis działań komisji m.in. z uwzględnieniem relacji wobec innych gatunków wykracza poza ramy niniejszego artykułu. Został odłożony do innego opracowania.

(SRTV), tzw. komisji Rywina. Komisja ta została powołana przez Sejm 10 stycznia 2003 r. na wniosek Prawa i Sprawiedliwości. Pierwsze posiedzenie odbyło się 13 stycznia 2003 r., natomiast zakończenie prac miało miejsce 5 kwietnia 2004 r. W kolejnych latach Sejm powołał też inne komisje śledcze, ale nie stały się one przedmiotem tak wielu analiz i komentarzy oraz nie wywołały tak dużego zainteresowania społecznego jak „komisja Rywina”⁵.

Działania komisji śledczej to przykład komunikacji publicznej, pojmowanej jako „szeroko rozumiane i powszechnie dostępne życie społeczne, czyli regulowany demokratycznie obszar kulturowy, w którym możliwa jest otwarta wymiana i krytyka poglądów, idei itp.” (Rzeszutko-Iwan 2015: 43; Kapciak 2000; Habermas 2008). Autorka niniejszego opracowania proponuje wydzielić dwa obszary komunikacji publicznej⁶:

- 1) komunikację masową (medialną),
- 2) komunikację instytucjonalną.

Komunikacja masowa oferuje wszystkim zainteresowanym nieograniczoną możliwość uczestnictwa, nieograniczony dostęp do sytuacji komunikacyjnej. Komunikacja publiczna typu instytucjonalnego natomiast, szczególnie w wymiarze sądowym czy komisji śledczej, cechuje się potencjalną dostępnością dla wszystkich osób. W praktyce jednak występują bardzo restrykcyjne procedury wejścia w tę przestrzeń dyskursywną oraz wyjścia z niej.

Sytuacja komisji śledczej łączy zatem cechy komunikacji instytucjonalnej i masowej. Instytucjonalny charakter zbliża ją do działań sądowych, bowiem Sejm nadał komisji śledczej uprawnienia prokuratorskie, a jej członkowie uzyskali tym samym prawo do przesłuchiwania świadków zgodnie z zasadami kodeksu postępowania karnego. Transmisje na żywo posiedzeń komisji poprzez media (TV) sytuują ją zaś w sferze komunikacji masowej (medialnej). Wymienione uwarunkowania wpływają na charakter działań komisji i kreują sytuację występowania hybrydowej formacji dyskursywnej.

Komunikacja masowa stanowi jeden z ważniejszych instrumentów władzy oraz kontroli społecznej. Jest pojmowana jako źródło „publicznego systemu znaczeń, który dostarcza kryteriów i miar osądzania, co jest normalne, a co odbiega od oficjalnego oraz publicznie uznanego standardu normalnego

⁵ Por. np. Skórzyński (red.) 2003; Czapnik 2006; Haber 2006. Zgodnie z polskim prawem konstytucyjnym sejmowa komisja śledcza może być powołana do zbadania określonej sprawy na podstawie ustawy z 21 stycznia 1999 (Ustawa z dnia 21 stycznia 1999 r. o sejmowej komisji śledczej. Dz.U. 2016 poz. 1024). Komisja śledcza stała się tym samym nowym, nieznanym wcześniej zjawiskiem w polskiej praktyce parlamentarnej; prawo.sejm.gov.pl.

⁶ Na temat różnych kryteriów podziału i typologii komunikacji por. m.in. McQuail 1994; Dobek-Ostrowska 2007: 5–89; Fleisher 2002, 2012: 38–96; Kudra 2014: 17–20.

zachowania i opinii” (Goban-Klas 2002: 14; Wodak (red.) 1989; Fairclough 2001: 36–64; Ptaszek, Bielak (red.) 2016; Sobczak 2018). W obszarze jej zainteresowań pozostają zagadnienia związane z funkcjonowaniem całego społeczeństwa, państwa, narodu, polityki międzynarodowej. Charakteryzuje się jednak obecnie przekraczaniem granic między wymiarem prywatnym a publicznym.

Instytucjonalne ramy, bezpośredni kontakt uczestników, powaga urzędu, są to tylko niektóre ważniejsze elementy typowe dla drugiego wyróżnionego przez autorkę niniejszego artykułu obszaru komunikacji publicznej.

Ściśle wyznaczona przestrzeń dyskursywna łączy się z sytuacją określonych procedur, przestrzegania norm, które znajdują osadzenie w sankcjonowanym prawem systemie uregulowań. Prawa i obowiązki uczestników wiążą się z pełnieniem jasno określonych ról. Znajduje to odzwierciedlenie zarówno w wymiarze werbalnym, jak i niewerbalnym komunikacji instytucjonalnej, którą charakteryzują: schematyczność, formuliczność, pertyfikacja i skostnienie form, rytualizacja, swoisty „konserwatyzm” czy „tradycjonalizm” zachowań”. (Rzeszutko-Iwan 2015: 46)

Komunikacja ta w aspekcie sądowym cechuje się wyraźnym rozgraniczeniem pomiędzy wymiarem prywatnym a publicznym, nieprzekraczalnością tych granic, wysokim stopniem pertyfikacji zestandaryzowanych form interakcji, podkreślających powagę tradycji i rytuału.

Działalność komisji śledczej wskazuje na nowe zjawisko społeczne, polityczne, prawne, którego genezę stanowią ekstremalne sytuacje państwowe. W tym konkretnym przypadku jest to zauważenie nielegalnych powiązań na dużą skalę na szczeblach władzy, aż do ingerencji w tekst ustawy, czyli dokumentu prawnego. *Novum* instytucji, jaką jest komisja śledcza, przyjmuje wymiar nowych praktyk społeczno-językowych, realizujących się w ramach gatunku złożonego, aktualizującego m.in. cechy przesłuchania sądowego oraz wywiadu (por. tab. 1).

Obydwa wymienione gatunki opierają się na podstawowym mechanizmie komunikacji, tj. interakcji. Interlokutorzy mają przypisane funkcje i obowiązki. Przedstawiony poniżej materiał egzemplifikacyjny stanowi przykład praktyk komunikacyjnych, będących przejawem przewagi symbolicznej, przywołujących gatunkowy wzorzec przesłuchania i wywiadu (Rzeszutko-Iwan 2015: 127–233). Osoba przesłuchująca i przesłuchiwana prowadzą swoistą grę. Przesłuchiwany buduje własną wypowiedź na presupozycji *jestem uczciwy – prawda ponad wszystko*. Presupozycję tę wzmacnia podawanie szczegółów, detali, używanie określeń wartościujących, uwypuklających nastawienie emocjonalne i subiektywizm. Przesłuchujący zaś buduje presupozycję *jestem szczerzy i wyrażam wprost swoje intencje*.

Tabela 1. Wyznaczniki gatunkowe przesłuchania sądowego i wywiadu

Przesłuchanie sądowe	Wywiad
1	2
<p>I Pozajęzykowe kategorie gatunkowe,</p> <p>A) kategorie kognitywne,</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) wymiar kulturowy, <ol style="list-style-type: none"> a) ochrona wartości, b) zachowania zakazane, 2) zasady selekcji, 3) nastawienie na zdobycie wiedzy, informacji (cel praktyczny), 4) niepodważalność decyzji, 	<p>I Pozajęzykowe kategorie gatunkowe,</p> <p>A) kategorie kognitywne,</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) wymiar kulturowy, <ol style="list-style-type: none"> a) przedstawiane i promowane wartości, b) zasady budowania pożądanego obrazu świata, 2) sposoby kreacji rzeczywistości, <ol style="list-style-type: none"> a) brak niepodważalnych interpretacji, b) wielość ujęć i spojrzeń, c) różne punkty widzenia^a, d) pluralizm, e) wielogłosowość, 3) nastawienie na zdobycie opinii na określony temat,
<p>B) kategorie pragmatyczne,</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) uczestnicy, <ol style="list-style-type: none"> a) związani z instytucją (uczestnicy instytucjonalni), <ol style="list-style-type: none"> – sędzia i dwóch członków składu orzekającego, – oskarżyciel publiczny, czyli prokurator, – obrońca oskarżonego (ewentualnie dwóch lub trzech), b) niezwiązani z instytucją (uczestnicy spoza instytucji), <ol style="list-style-type: none"> – oskarżony, – świadkowie, – „publiczność”, c) o charakterze mieszanym, <ol style="list-style-type: none"> – biegły, 2) turn-taking system^b – kolejność, sposób zabierania głosu, system ról nadawczo-odbiorczych, <ol style="list-style-type: none"> a) ścisły podział ról, b) możliwość zadawania pytań: sędzia oraz inni po otrzymaniu zgody od niego i we wskazanym przez niego momencie, c) sędziemu, prokuratorowi i obrońcy nie można zadawać pytań w sprawie, d) sędzia może każdemu i w każdym momencie przerwać, 	<p>B) kategorie pragmatyczne</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) uczestnicy, <ol style="list-style-type: none"> a) związani z instytucją (uczestnicy instytucjonalni), <ol style="list-style-type: none"> – dziennikarz, – rozmówca w studio, reprezentujący instytucję, urząd, np. premier, prezydent, poseł, rzecznik, b) niezwiązani z instytucją (uczestnicy spoza instytucji), <ol style="list-style-type: none"> – rozmówca w studio, osoba postrzegana jako ważna w danej wspólnocie, zawsze ktoś znaczący, – „publiczność”, <p>2) turn-taking system – kolejność, sposób zabierania głosu, system ról nadawczo-odbiorczych,</p> <ol style="list-style-type: none"> a) brak ścisłego podziału ról, b) możliwość zadawania pytań: obydwaj uczestnicy sobie wzajemnie w każdym momencie, c) możliwość wzajemnego przerywania (w praktyce raczej dziennikarz niż zaproszony gość),

cd. tabeli 1

1	2
<p>II Formalojęzykowe kategorie gatunkowe,</p> <p>1) struktura tekstu,</p> <p>a) proceduralne uporządkowanie przebiegów czynności tekstowych,</p> <p>b) sekwencje, czyli uporządkowane następstwo, układ, porządek, replik/wymian pytanie–odpowieź, – konsekwentne rozwijanie tekstu, będące wynikiem następstwa wymian pytanie–odpowieź, – przerywanie przez sędziego,</p> <p>c) pauzy (przerwy, milczenie, cisza), – między pytaniem a odpowiedzią, – po odpowiedzi,</p> <p>2) moc sprawcza wypowiedzi,</p> <p>a) każda wypowiedź może być potraktowana jako odpowiedź na zadane wcześniej pytanie,</p> <p>b) konsekwencje sądowego systemu turn-taking, – zezwalanie na wypowiedź, – nakazywanie wypowiedzi, – przerywanie wypowiedzi,</p> <p>c) performatywność wypowiedzi (sędziego, prokuratora),</p> <p>3) odpytywanie/pytanie^c – podstawowy typ aktywności,</p> <p>4) współwystępowanie różnych typów aktywności,</p> <p>a) równoległość zachowań językowych, np. prokurator lub adwokat pyta, a sędzia jednocześnie dyktuje do protokołu^d,</p> <p>b) chronologia zachowań językowych, np. sędzia pyta, a potem dyktuje do protokołu,</p> <p>5) formuliczność języka,</p> <p>a) nomenklatura, – wyjaśnienia – wypowiedzi oskarżonego, – zeznania – wypowiedzi świadka i biegłego,</p>	<p>II Formalojęzykowe kategorie gatunkowe,</p> <p>1) struktura tekstu,</p> <p>a) brak proceduralnego uporządkowania, – logiczny rozwój będący wynikiem pojawiających się wymian pytanie–odpowieź,</p> <p>b) serie replik/wymian pytanie–odpowieź,</p> <p>c) brak ścisłego, sekwencyjnego następstwa,</p> <p>2) moc kreacyjna wypowiedzi,</p> <p>a) wpływanie na opinię publiczną,</p> <p>b) kształtowanie pożądanych opinii, postaw,</p> <p>c) poruszanie tematów i problemów ważnych społecznie,</p> <p>3) typy aktywności – w kierunku swobodnej rozmowy,</p> <p>a) odpytywanie/pytanie^e,</p> <p>b) elementy rozmowy,</p> <p>c) elementy refleksji,</p> <p>d) żart, ironia,</p> <p>e) gry językowe,</p> <p>4) brak charakterystycznej formuliczności języka,</p> <p>5) dążenie do jednorodności stylowej,</p> <p>a) współistnienie odmiany oficjalnej i nieoficjalnej polszczyzny,</p>

cd. tabeli 1

1	2
b) przejawy stylu urzędowego, c) specyfika odmiany prawniczej, 6) synkretyzm stylowy, a) współwystępowanie stylu urzędowego i potocznego, b) współlistnienie odmiany oficjalnej i nieoficjalnej polszczyzny, 7) cechy odmiany mówionej, a) błędy, niepoprawności, b) przejęzyczenia, autokorekty, c) potoki składniowe, d) zakłócenia i szумы w kanale, e) współlistnienie subkodu prozodycznego, 8) funkcjonowanie kodu niewerbalnego, proksemicznego, kinetycznego.	6) zauważalne okresowe mody i trendy, 7) cechy odmiany mówionej, a) błędy, niepoprawności, b) przejęzyczenia, autokorekty, c) potoki składniowe, d) pauzy (przerwy, milczenie, cisza), – pauzy wypełnione, – bardzo rzadkie przerwy typu milczenie (cisza), e) zakłócenia i szумы w kanale, f) współlistnienie subkodu prozodycznego, 8) funkcjonowanie kodu niewerbalnego, proksemicznego, kinetycznego.

^a Uczestnicy dyskursu profilują rzeczywistość stosownie do reguł danego dyskursu; por. Bartmiński, Niebrzegowska 1998; Bartmiński, Tokarski (red.) 1998; Rzeszutko 2004; Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska, Nycz (red.) 2004.

^b Turn-taking (proces decydujący o tym, kto ma mówić jako następny) – typowa dla wypowiedzi dialogicznych zmiana ról konwersacyjnych nadawca – odbiorca. Nie jest to odwrócenie ról typu pytający – pytany; por. Hirsch 1989.

^c Ten typ aktywności ważny jest również w sytuacji policjant – podejrzany/przestępca, policjant – świadek, egzaminujący – egzaminowany.

^d Na temat dwufazowego procesu funkcjonowania zeznań sądowych, por. Wiśniewska 1982.

^e Ten typ aktywności ważny jest również w sytuacji lekarz – pacjent, psychoterapeuta – pacjent, elementy talk show itp.

Źródło: Rzeszutko-Iwan 2015.

Poniższe wyjaśnienia przesłuchiwanego dotyczące Lwa Rywina stanowią relację na temat trzech spotkań z nim. Dramatyzm relacji i ocenę pierwszego spotkania podkreślają krótkie zdania, frazowanie wypowiedzi, stosowane przymiotniki, imiesłowy przymiotnikowe, przysłówki:

1) Na tym rozmowę zakończyłem. 2) To było tak dla mnie bulwersujące, 3) byłem zaskoczony, że 4) ta korupcyjna propozycja została wypowiedziana przez pana Lwa Rywina w sposób całkowicie naturalny, tak jakby przyszedł zamówić ogłoszenie do „Gazety Wyborczej”. 5) Już nie odprowadziłem pana Lwa Rywina do windy, 6) zostawiłem go przy schodach. 7) Natychmiast pobiegłem do gabinetu pani Wandy Rapaczyńskiej.

Kolejne spotkanie opisywane jest w kategoriach współczucia drugiemu człowiekowi, nadawca przedstawia siebie jako osobę bliską dla załamane

Lwa Rywina, wiarygodną dla niego i pomocną mu. Konsekwentnie kreowany jest obraz nadawcy: ja uczciwy. Pojawiają się kolokwialne zwroty i patetyczne podsumowanie:

Następne moje spotkanie. To spotkanie 29 lipca już było spotkaniem z człowiekiem załamany, który opowiadał mi o tym, że ma myśli samobójcze, że powinien sobie chyba palnąć w łeb, że powinien wyemigrować. Pytał mnie, co ma zrobić, żebyśmy mu wybaczyli.

Narracja dotycząca ostatniego, trzeciego, spotkania zawiera skontrastowane, opozycyjne zestawienie: ja uczciwy – on bezwzględny/nieuczciwy. Nadawca konsekwentnie dba o budowanie własnego wizerunku:

Ale te spotkanie 22 listopada było już zupełnie innym spotkaniem. Tutaj miałem już spotkanie z twardym, bezwzględnym człowiekiem, który w pierwszych słowach się mnie zapytał, czy nie nagrywam.

Ten fragment swoich wypowiedzi osoba przesłuchiwana przez komisję rzeczowo podsumowuje, używając określeń wartościujących:

W świetle moich zeznań pod przysięgą, chciałem tylko stwierdzić, że słowa pana Lwa Rywina w jego oświadczeniu były skrajnie kłamliwe.

Nadawca konsekwentnie rozwija strategię *ja uczciwy* poprzez zestawienie *ja – oni*, powtarzanie frazy *grupa trzymająca władzę*, epatowanie nacechowanymi emocjonalnie hasłami typu *koniec Polski uczciwej i demokratycznej* i wskazywanie na motywację własnych działań w kategoriach zachowań *pro publico bono*:

Całą tą sprawą jestem przerażony do tej pory, ponieważ od tego momentu zacząłem wierzyć w prawdopodobieństwo, że Polska może stać się państwem oligarchicznym, głęboko skorumpowanym, w którym znowu będą jacyś oni, stojący ponad prawem, że znów grupa trzymająca władzę będzie pilnowała swoich interesów, a nie interesów obywateli, że znów jakaś grupa u władzy zamiast stymulować rozwój, będzie budowała swoje własne imperium, że znów grupa trzymająca władzę stanie się policjantami umysłów. Taka wizja to koniec Polski uczciwej i demokratycznej. I ja sam osobiście nie dla takiej Polski poświęciłem swoje dwadzieścia parę lat życia, tworząc największy, podziemny tygodnik po wyjściu z aresztu, kiedy zostałem aresztowany 13 grudnia, i współtworząc „Gazetę Wyborczą”.

Osoba przesłuchiwana kreująca się na uczciwego obywatela, działa i odpowiada w trosce o wolność innych obywateli, pluralizm i demokrację. Retoryka *my uczciwi* koresponduje z przywoływaniem nazwisk innych osób. Ta stylistyka zbliża analizowany fragment do wywiadu. Nadawca mówi, co chce. Wykracza poza meritum sprawy, próbuje dbać o własne interesy, gra o pozycję na rynku mediów, na rynku finansowym, na rynku wpływów. Zachowanie takie jest obliczone na efekt medialny, którego osiągnięcie umożliwia fakt jawności prac komisji oraz transmisja na żywo:

Jak już wspominała pani Wanda Rapaczyńska, na 28 radiostacji, które posiada Agora, tylko dwie koncesje są *de novo*. Cieszę się, że Adam Michnik zdecydował się na nagranie rozmowy z panem Lwem Rywinem, w przeciwnym razie nikt by nam nie uwierzył, że taka korupcyjna propozycja miała miejsce. Może wmawiano by nam, że była to nic nieznacząca rozmowa towarzyska lub normalna rozmowa biznesowa. Tak jak nam się teraz wmawia, że trzeba bronić media publiczne przed monopolem Agory, wbrew twardym danym rynkowym, o których wszyscy wiedzą. Na szczęście mamy wiarygodne nagranie i wiadomo, kto z czym i do kogo przyszedł.

Nadawca konsekwentnie stosuje strategię mówienia prawdy:

Głęboko wierzę, że szanowna komisja dotrze do prawdy i wyjaśni, z czym właściwie myśmy mieli do czynienia [...] Ja jak i niektórzy z moich przyjaciół z „Gazety Wyborczej” i Agory już w przeszłości poświęciliśmy się walce o Polskę wolną, demokratyczną i uczciwą. Jestem teraz również gotowy do takich poświęceń, aby Polska była państwem uczciwym, państwem prawa.

Patos zamienia się w show medialny, większy niż w wywiadzie, w sądzie zaś w ogóle niemożliwy. Nadawca kończy część swojej wypowiedzi, dziękując:

Ja patrzę na szanowną komisję z prawdziwym podziwem, że walczyacie państwo i reprezentujecie Polskę uczciwą. Będę dumny, jeżeli będę mógł w tej pracy państwa, szanownej komisji pomóc dzięki moim zeznaniom. Dziękuję.

Osoba przesłuchiwana zna i stosuje formuły rytualne typowe dla sytuacji odpytywania.

W czasie prac komisji pojawiają się też zamiany ról: pytający – pytany. Sytuacja taka jest możliwa w wywiadzie, w sądzie – wykluczona. Wskazuje to bardzo wyraźnie na wyzyskiwanie przez osobę przesłuchiwaną sytuacji, która umożliwia jej przewagę symboliczną, wynikającą z transmisji prac komisji przez media:

Przesłuchiwany:

Czy pan... Ja chciałem się tylko zapytać, czy pan przewodniczący twierdzi, że to, co ja powiedziałem, to jest relacja pani Wandy Rapaczyńskiej?

Przewodniczący:

Nie, nie. Ja tak nie powiedziałem, panie prezesie [...] Ja pana o nic nie podejrzewam czy nie oskarżam, tylko chciałem prosić pana o wyjaśnienie tego, tej rzeczy, której ja nie rozumiem.

Przewodniczący komisji z jednej strony dąży do przestrzegania reguł przesłuchania i zadaje pytania typowe dla praktyki sądowej, z drugiej jednak sam wprowadza elementy charakterystyczne dla wywiadu i medialnego show⁷, np. pytając, informuje wprost o własnych intencjach:

⁷ Por.: „Sposób prowadzenia przesłuchań śledczego Rokity celnie spuentował Ryszard Kalisz – »medialnie są to wyśmienite występy, lecz niewiele wnoszą dla ustalenia prawdy w tzw. aferze Rywina. Pan poseł Rokita wygłaszał opinię i pytał przesłuchiwanego świadka

Panie prezesie, jeśli można, bo jest bardzo niedobrze, jeśli chodzi o treść przesłuchania, jeśli pytający zdradza swoje intencje pytanemu, ale ja złamię tę regułę...

Pytany wyraża zgodę na to. Jest to zachowanie sprzeczne z procedurą sądową, typowe zaś dla poetyki wywiadu:

Przesłuchiwany:

Bardzo proszę.

Przewodniczący:

...i zdradzę panu swoje intencje. Ja nie potrafię sobie wytłumaczyć następującej sytuacji, dlatego pytam bardzo szczegółowo o to. Powtórzę tok mojego rozumowania.

Osoba przesłuchiwana konsekwentnie kreuje swój wizerunek jako człowieka uczciwego, pomocnego, wyrozumiałego. Wygłasza patetyczne przemowy, niemożliwe w sytuacji przesłuchania sądowego, zamiast odpowiadać na pytania. W praktyce – odgrywa medialny show:

W dyskusjach, które mieliśmy w Agorze, ja stałem na stanowisku i generalnie stoję na takim stanowisku, że natura ludzka jest dobra, jest uczciwa, tylko człowiek w ramach życia obrasta różnymi rzeczami [...] Jeżeli ktoś popełnia straszliwy nawet błąd, to my możemy pomimo wszystko zademonstrować, że jest człowiekiem uczciwym. Ja też wychodzę z założenia, panie przewodniczący, że jeżeli w takiej sytuacji człowiek nie wie, jak się znaleźć, i nie wie, co ma zrobić, to należy mówić prawdę, bo tylko prawda broni. Może trochę tak za bardzo to powiedziałem, ale jestem filozofem z wykształcenia. [...] To było spotkanie naprawdę z załamanym człowiekiem. To znaczy, pan Lew Rywin, że tak powiem, się rozplakał nawet na moich oczach. Ja powiedziałem: Lew, nie martw się, zawsze jest jakaś droga wyjścia. Ja wysłuchałem załamanego człowieka. Tyle. [...] Ja mam umiarkowane, panie przewodniczący, zdolności śledcze, jak widać.

Pytający i pytany prowadzą także swoistą grę, przypominającą w pewnych fragmentach kurtuazyjną konwersację salonową. Obydwie osoby mają świadomość, iż ich wypowiedzi są transmitowane na żywo i konsekwentnie wpisują się w medialną konwencję stylistyczną wywiadu:

Przewodniczący:

Proszę mi pozwolić pana skomplementować: ale wie pan, że wyciąga się baterie z telefonu, żeby rozmowy nie nagrywać.

Przesłuchiwany:

Zajmuję się w „Gazecie Wyborczej” m.in. całym pionem technologicznym, dlatego wiem.

Przewodniczący:

Rozumiem.

o opinii o swojej opinii, następnie oceniał odpowiedź i prosił o ocenę jego oceny» (Haber 2006: 61); Sobczak 2018.

Przesłuchiwany:

Nie, ja naprawdę jestem... Proszę przyjąć, że ja naprawdę jestem, ja sobie spisałem tutaj daty z różnych notatek, kalendarzy itd. Ja jestem dość zły w datach, proszę mi to wybaczyć. Ja nie prowadzę też szczegółowego kalendarza i oczywiście, jeżeli jakakolwiek data będzie tutaj państwu potrzebna, to ja postaram się ją odgrzebać i państwu dostarczyć.

Przewodniczący:

Ale, panie prezesie, pańska wada może być dla nas ogromną cnotą, bo rozumiem, że skoro pan ma słabość do dat, to pan to wszystko zapisuje.

Analiza badanego materiału pozwala stwierdzić, iż przytoczone wypowiedzi można opisywać w kategoriach hybrydowych formacji dyskursywnych, nowych praktyk językowych. Na hybrydowość tę wskazuje m.in. kontaminacja gatunkowych cech wywiadu i przesłuchania oraz występowanie elementów medialnego show.

Osadzenie działań komisji śledczej w ramach porządku kodeksowego (przysięga, powoływanie się na punkty, paragrafy kodeksu itp.) przywołuje konteksty jurysdykcyjne, zaś pozajęzykowe determinanty typu: sytuacja nagrywania, obecność telewizji, transmisja na żywo, charakter uczestników (ważne osoby ze świata polityki, życia publicznego) oraz cechy językowe (np. swoboda wypowiedzi, sposób zadawania pytań, sposób udzielania odpowiedzi) odsyłają do poetyki wywiadu. Telewizyjna transmisja na żywo oznacza potencjalny powszechny dostęp do prac komisji, instytucjonalne ramy zaś ściśle wyznaczają osoby przesłuchiwane i przesłuchujące. Zestandardyzowane formy interakcji (formuły, spetryfikowane zwroty) współwystępują z wypowiedziami autopromocyjnymi, typowymi dla wywiadu. Badany materiał, stanowiący prymarnie mówioną odmianę polszczyzny, charakteryzuje synkretyzm stylowy, tj. współwystępowanie urzędowej odmiany języka oraz elementów stylu potocznego. Połączenie to dodatkowo wzmacnia zjawisko przenikania się cech komunikacji instytucjonalnej (urzędowej) oraz masowej (medialnej). Każda wypowiedź znaczy, nie ma wypowiedzi neutralnej, niezależnej, każda znaczy i odgrywa określoną rolę w powiązaniu z innymi wypowiedziami (Foucault 2002a), pełny sens staje się widoczny dopiero na tle całego dyskursu. Werbalne i niewerbalne zachowania pojawiające się w pracach komisji śledczej, relacje między osobami przesłuchującymi i przesłuchiwanymi, szeroko rozumiany kontekst, tematyka tworzą swoistą przestrzeń dyskursywną, którą cechuje autopromocyjność, konwersacjonalizacja, upotocznienie, wizualizacja, służące „urynkowieniu tekstów” (Duszak 2012: 19).

Można zatem jednoznacznie stwierdzić, iż wypowiedzi pojawiające się w ramach prac komisji śledczej stanowią kontaminację gatunkowych cech wywiadów i przesłuchań sądowych, a zatem realizują nowy typ hybrydowych

formacji dyskursywnych. Badane wypowiedzi otwierają jednocześnie jeszcze wiele perspektyw badawczych, np. w kontekście dominujących ideologii społecznych czy nowych technologii informatycznych (Chouliaraki, Fairclough 1999; Tannen, Trester (red.) 2012; Bomba 2013). Analizowany materiał empiryczny to przykład współczesnego dyskursu postmodernistycznego z typową dla niego dynamiką, prowokacyjnością, kreatywnością, otwartością, „zmieszaniem” gatunkowym, zacieraniem granic między przestrzenią publiczną a prywatną. Interakcje komunikacyjne cechuje modyfikacja klasycznego nadawczo-odbiorczego układu ról, wzmożona perswazyjność i interaktywność przekazu. Wypowiedzi pojawiające się w ramach prac komisji śledczej charakteryzuje jurysdykcyjne osadzenie proceduralne oraz występowanie teatralnego naddatku i medialnego show, to kontaminacja gatunkowa, hybrydowa formacja dyskursywna.

Literatura

- Bakuła K. (1994): *Negocjacje w kształceniu językowym*. [W:] *Kształcenie porozumiewania się*. Red. S. Gajda, J. Nocoń. Opole, s. 233–241.
- Bartmiński J., Niebrzegowska S. (1998): *Profile a podmiotowa interpretacja świata*. [W:] *Profilowanie w języku i w tekście*. Red. J. Bartmiński, R. Tokarski. Lublin, s. 211–225.
- Bartmiński J., Tokarski R. (red.) (1998): *Profilowanie w języku i w tekście*. Lublin.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., Nycz R. (red.) (2004): *Punkt widzenia w tekście i w dyskursie*. Lublin.
- Bauer Z. (2000): *Gatunki dziennikarskie*. [W:] *Dziennikarstwo i świat mediów*. Red. Z. Bauer, E. Chudziński. Kraków, s. 255–281.
- Beaugrande de R. (1997): *New Foundations for a Science of Text and Discourse*. Norwood –New York.
- Bomba R. (2013): *Narzędzia cyfrowe jako wyznacznik nowego paradygmatu badań humanistycznych*. [W:] *Zwrot cyfrowy w humanistyce*. Red. A. Radomski, R. Bomba. Lublin: e-book, s. 57–73.
- Chadwick A. (2013): *Hybrid Media System: Politics and Power*. Oxford.
- Chouliaraki L., Fairclough N. (1999): *Discourse in Late Modernity. Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh.
- Czachur W., Dreesen P. (2018): *Porównawcza lingwistyka dyskursu. Założenia, zasady, problemy*. „Tekst i dyskurs – text und discours” 11, s. 205–226.
- Czapnik S. (2006): *Media a afera Rywina: perspektywa ekonomii politycznej komunikowania*. [W:] *Media i władza. Demokracja, wolność przekazu i publiczna debata w warunkach globalizacji mediów*. Red. P. Żuk. Warszawa, s. 99–117.
- Dijk van T. (red.) (2001): *Dyskurs jako struktura i proces*. Tłum. T. Dobrzyńska. Warszawa.
- Dijk van T. (2009): *Society and Discourse. How Social Contexts Influence Text and Talk*. Cambridge–New York.
- Dijk van T. (2014): *Discourse and Knowledge: A Sociocognitive Approach*. Cambridge.
- Dobek-Ostrowska B. (2007): *Komunikowanie polityczne i publiczne*. Warszawa.
- Duszak A. (2012): *Centra, hybrydy i zmiana społeczno-dyskursywna*. [W:] *Analiza dyskursu. Centrum – peryferie*. Red. T. Piekot, M. Poprawa. Wrocław, s. 9–25.
- Duszak A., Fairclough N. (red.) (2008): *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*. Kraków.

- Fairclough N. (1993): *Discourse and Social Change*. Cambridge.
- Fairclough N. (1995): *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London.
- Fairclough N. (2001): *Language and Power*. Harlow.
- Fleisher M. (2002): *Teoria kultury i komunikacji. Systemowe i ewolucyjne podstawy*. Tłum. M. Jaworowski. Wrocław.
- Fleisher M. (2012): *Typologia komunikacji*. Łódź.
- Foucault M. (2002a): *Archeologia wiedzy*. Przeł. A. Siemek. Warszawa.
- Foucault M. (2002b): *Porządek dyskursu*. Przeł. M. Kozłowski. Gdańsk.
- Gajda S. (1993): *Gatunkowe wzorce wypowiedzi*. [W:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. T. 2: *Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński. Wrocław, s. 245–259.
- Gajda S. (2004): *Współczesny polski dyskurs humanistyczny*. [W:] *W kręgu wiernej mowy*. Red. M. Wojtak, M. Rzeszutko. Lublin, s. 49–59.
- Goban-Klas T. (2002): *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*. Warszawa.
- Godzic W., Kozieł A., Szyłko-Kwas J. (red.) (2015): *Gatunki i formaty we współczesnych mediach*. Warszawa.
- Grzmił-Tylutki H. (2007): *Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu*. Kraków.
- Grzmił-Tylutki H. (2009): *Gatunek – kategoria analizy dyskursu*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” LXV, s. 89–99.
- Haber G. (2006): *Afera Rywina a procesy zachodzące w medioświecie III Rzeczypospolitej*. „Dyskurs” 4, s. 60–70.
- Habermas J. (2008): *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*. Przeł. A. Romaniuk, R. Marszałek. Warszawa.
- Hirsch R. (1989): *Argumentation, Information and Interaction: Studies in Face-to-face Interactive Argumentation Under Different Turn-Taking Conditions*. „Gothenburg Monographs in Linguistics” 7.
- Kapciak A. (2000): *W poszukiwaniu stylu komunikacji publicznej. Między depolityzacją kultury a estetyzacją polityki*. [W:] *Kultura narodowa i polityka*. Red. J. Kurczewska. Warszawa, s. 116–137.
- Kraida M. (2005): *Hybridity, or the Cultural Logic of Globalization*. Philadelphia.
- Kudra B. (2014): *O komunikacji społecznej*. [W:] *Komunikowanie publiczne. Zagadnienia wybrane*. Red. B. Kudra, E. Olejniczak. Łódź, s. 9–25.
- Lisowska-Magdziarz M. (2019): *Znaki na uwieży. Od semiologii do semiotyki mediów*. Kraków.
- Loewe I. (2014): *Dyskurs medialny – przegląd stanowisk badawczych*. „Forum Lingwistyczne” 1, s. 9–16.
- Mcquail D. (1994): *Mass Communication Theory. An Introduction*. London.
- Piekot T. (2006): *Dyskurs polskich wiadomości prasowych*. Kraków.
- Ptaszek G. (2015): *W stronę bezgatunkowości mediów? O funkcji gatunków medialnych w procesie odbioru*. [W:] *Gatunki i formaty we współczesnych mediach*. Red. W. Godzic, A. Kozieł, J. Szyłko-Kwas. Warszawa, s. 35–51.
- Ptaszek G., Bielak T. (red.) (2016): *MEDIA.PL. Badania nad mediami w Polsce*. Kraków.
- Rzeszutko M. (2003): *Rozprawa sądowa w świetle lingwistyki tekstu*. Lublin.
- Rzeszutko M. (2004): *Bazy doświadczeniowe i perspektywy oglądu uczestników rozprawy sądowej*. [W:] *Punkt widzenia w tekście i w dyskursie*. Red. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, R. Nycz. Lublin, s. 187–203.
- Rzeszutko-Iwan M. (2015): *Zarys paradygmatu strategii w przestrzeni dyskursu publicznego (przesłuchania sądowe a/i wywiady radiowe)*. Lublin.
- Skórzyński J. (red.) (2003): *System Rywina, czyli druga strona III Rzeczypospolitej*. Warszawa.
- Sobczak B. (2018): *Retoryka telewizji*. Poznań.
- Ślawska M. (2017): *Typologie gatunków medialnych – przegląd stanowisk*. „Forum Lingwistyczne” 4, s. 15–29.

- Tannen D., Trester A.M. (red.) (2012): *Discourse 2.0: Language and New Media*. Washington D.C.
- Wiśniewska H. (1982): *Lubelskie zeznania sądowe z XVII wieku jako przykład dwufazowego procesu komunikacji*. „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” XXI, s. 129–141.
- Witosz B. (2005): *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*. Katowice.
- Witosz B. (2009a): *Gatunek tekstu wobec „porządku dyskursu”*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” LXV, s. 99–111.
- Witosz B. (2009b): *Tekst a/i dyskurs w perspektywie polskiej tradycji badań nad tekstem*. [W:] *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*. Red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała. Wrocław, s. 6980.
- Wodak R. (red.) (1989): *Language, Power and Ideology. Studies in Political Discourse*. Amsterdam.
- Wojtak M. (2004): *Gatunki prasowe*. Lublin.
- Wojtak M. (2008): *Genologia tekstów użytkowych*. [W:] *Polska genologia lingwistyczna*. Red. D. Ostaszewska, R. Cudak. Warszawa, s. 339–352.
- Wojtak M. (2019): *Wprowadzenie do genologii*. Lublin.
- Wronkowska S., Zmierczak M. (red.) (2000): *Kompendium wiedzy o społeczeństwie, państwie i prawie*. Warszawa.
- Żydek-Bednarczuk U. (2016): *Dyskurs medialny w analizie interdyscyplinarnej*. [W:] *Języka a media. Zjawiska językowe we współczesnych mediach*. Red. B. Skowronek, E. Horyń, A. Walecka. Kraków, s.1324.
- Żydek-Bednarczuk U. (2019): *Dyskurs medialny w ujęciu kulturowym*. „Tekst i dyskurs – text und discours” 12, s. 111–120.

